

ลายคำล้านนา

มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่การสร้างสรรค์

ดร.อำนาง ขัดวิชัย

ลายคำล้านนา มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่การสร้างสรรค์

ภาพถ่าย/ภาพลายเส้น

ดร.อำนาจ ขัตติชัย

ออกแบบปก/จัดรูปเล่ม

ดร.อำนาจ ขัตติชัย

พิมพ์ครั้งแรก

ตุลาคม ๒๕๖๗

จำนวนพิมพ์

๕๐๐ เล่ม

ราคา

๓๕๐ บาท

จัดพิมพ์โดย

ดร.อำนาจ ขัตติชัย

สาขาวิชาพุทธศิลปกรรม คณะพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พิมพ์ที่

ชำนาญการพิมพ์ เชียงใหม่ ๓๐/๔ หมู่ ๒ ตำบลช้างเผือก

อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๓๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๕๓๔๐ ๑๒๑๓

ผู้เขียน

ดร. อำนาจ ขัตติชัย

ที่ปรึกษา

ผศ.สุรสิทธิ์ เสาวคง
(ผู้เชี่ยวชาญงานพุทธศิลป์)

อาจารย์พิชัย นิรันดร์
(ศิลปินแห่งชาติ ๒๕๓๘)

ผู้ทรงคุณวุฒิ

ผศ.ปวิเวร เสาวคง

ผศ.วิทยา พลวิฑูรย์

ผศ.ฐาปกรณ์ เครือระยา

© สงวนลิขสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

อำนาจ ขัตติชัย.

ลายคำล้านนา มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่การสร้างสรรค์ .-- เชียงใหม่ : ชำนาญการพิมพ์
เชียงใหม่, ๒๕๖๗.
๒๔๘ หน้า.

๑. ศิลปกรรมไทย -- ล้านนา. I. ชื่อเรื่อง.

๗๐๔.๕๕๓

ISBN ๙๗๘-๖๑๖-๖๑๖-๓๓๖-๐

ปกหน้า: ลายคำ วัดเชียงมั่น ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
ปกหลัง: ลายคำ ลายหม้อดอกปูณฆฏะในล้านนา

คำนิยม

หนังสือลายคำล้านนา มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่อการสร้างสรรค์ ผลงานที่ได้เขียนขึ้นของอาจารย์ ดร.อานาจ ขัตติชัย ได้ศึกษาค้นคว้าถึงที่มาของลายคำล้านนา และได้วิวัฒนาการของงานลายคำ ล้านนานับตั้งแต่ยุคแรกเริ่ม จนมาถึงยุคปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น และรวมถึงการได้รับ อิทธิพลจากงานศิลปกรรมประเภทอื่น และการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของงานลายคำ จึงบอกได้ว่าการ พัฒนาการของงานศิลปะแขนงนี้มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของสังคมล้านนาในแต่ละ ช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์

หนังสือเล่มนี้มีจุดมุ่งเน้นให้นิสิต นักศึกษาได้เรียนรู้และเข้าใจเกี่ยวกับงานศิลปกรรมลายคำ ล้านนากับการประยุกต์นำศาสตร์สมัยใหม่เข้ามามีบทบาทด้วย เพื่อเป็นตัวอย่างในการศึกษาแก่ ผู้สนใจในเรื่องของลายคำกับการเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยปัจจุบัน ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวแบบล้านนา ยุคใหม่

ข้าพเจ้าเห็นว่าหนังสือลายคำล้านนา มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่อการสร้างสรรค์ เป็นหนังสือที่ เหมาะสำหรับผู้สนใจในงานศิลปะล้านนา และขอชื่นชมในความพยายามในการรวบรวม ค้นคว้าข้อมูล ต่าง ๆ ของ ดร.อานาจ ขัตติชัย ที่ได้เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ออกมาได้ชัดเจน ทั้งในเนื้อหาและตัวอย่าง ภาพลายคำจากอดีตจนถึงปัจจุบัน นำไปใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษา ค้นคว้าวิจัย และการอ้างอิงได้ อย่างมีคุณค่ายังสำหรับงานศิลปะล้านนาในสมัยปัจจุบัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุทธิทธิ์ เสาวัง
ศิลปินอาวุโสและผู้เชี่ยวชาญงานพุทธศิลป์

คำนิยม

คุณค่าของงานพุทธศิลป์ล้านนา เป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์และการแสดงอารมณ์ความรู้สึกความชื่นชมในความงามภายในใจของมนุษย์ ศิลปะทางพุทธศาสนา ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์หลายประการ เช่น ประโยชน์ในการใช้สอย สร้างความเพลิดเพลินทางจิตใจ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวความเชื่อถือในศาสนา ในด้านหลักพุทธธรรม ได้พบว่าศิลปินได้ สื่อธรรมผ่านพุทธศิลป์ บนพื้นฐานความศรัทธาที่มีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ โดยมุ่งแสดงหลักแห่งความจริงและความเป็นเหตุเป็นผล ตั้งอยู่บนพื้นฐานของชีวิต ที่ต้องการแสวงหาความสุข หรือการพ้นทุกข์ พุทธศิลป์จึงมีคุณค่าต่อสังคมเป็นอย่างยิ่ง ในการส่งเสริมจริยธรรม คุณค่าดังกล่าว อาจมีมากมายแตกต่างกันไป นอกเหนือจากคุณค่าทางศิลปกรรมอย่างเห็นได้ชัดแล้ว

การสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ในสังคมไทยภูมิภาคต่าง ๆ ย่อมมองเห็นสิ่งที่ก่อประโยชน์ทางพระพุทธศาสนาและสังคมหลายด้าน เช่น ประเพณีวิถี ย่อมเป็นที่นิยมในท้องถิ่นต่าง ๆ ในพุทธศิลป์มีส่วนการสนับสนุนการวิจิตรชุมชน สร้างคุณค่าต่อไปให้มีคุณภาพและมาตรฐานในท้องถิ่นระดับสากล และเป็นแหล่งวัฒนธรรมแห่งลายคำล้านนาที่มักเน้นการใช้สีสดใสในการสร้างลวดลาย ลายคำล้านนามักจะมีลักษณะที่เคลื่อนไหวและสไตล์การวาดที่มีเนื้อเรื่องที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันและแสดงความเชื่อมโยงกับธรรมชาติ มักมีลายเส้นที่โค้งงอและเรียบง่าย อาจมีการใช้ลายเส้นเพื่อสร้างลวดลายที่ทันสมัยและเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

สรุปงานศิลปกรรมลายคำล้านนา เป็นมรดกที่มีคุณค่าทางความงาม สร้างสรรค์ให้เกิดสุนทรียะ ลายคำล้านนายังสร้างคุณประโยชน์ให้เกิดกับกลุ่มช่างสล่าล้านนาที่อาศัยเทคนิควิธีการดังกล่าวในการสร้างสรรค์งานประดับตกแต่งวัดวา อาราม ศาสนสถานต่าง ๆ จนเป็นองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์งานศิลปะล้านนา ขอชื่นชมกับการค้นคว้า รวบรวม และการพัฒนาลายคำในยุคปัจจุบันที่มีความสดใส น่าดู น่าชมมากยิ่งขึ้น ทำให้หนังสือลายคำล้านนา มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่อการสร้างสรรค์ ผลงานของ ดร.อานาจ ชัดวิชัย เป็นการช่วยส่งเสริม สืบสานงานศิลปกรรมลายคำล้านนาให้ยังคงมีลมหายใจสืบไป

อาจารย์พิชัย นิรันดร์

ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม)

จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ๒๕๓๘

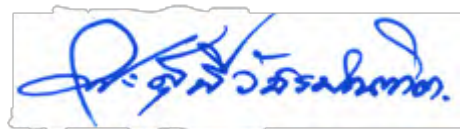
ลายคำล้านนา มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่อการสร้างสรรค์

คำนิยม

ลายคำล้านนาถือเป็นความงดงามทางศิลปะอย่างหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการแสดงออกถึงความหลากหลายและความสามารถทางเชิงช่างได้อย่างชัดเจน ความหลากหลายที่ปรากฏเหล่านั้นแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการความก้าวหน้าทางด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านรูปแบบลวดลาย ด้านเทคนิควิธีการที่มีการปรับใช้อย่างเหมาะสม การเลือกใช้วัสดุที่สอดคล้องกับเทคนิค รวมถึงการนำไปใช้ประดับตกแต่งงานศิลปกรรมล้านนาต่างๆ ได้อย่างลงตัวสวยงาม เกิดคุณค่าทางความงามที่แสดงความหมายตามคตินิยมของล้านนามาอย่างยาวนาน

หนังสือลายคำล้านนา มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่การสร้างสรรค์ ผลงานของอาจารย์ ดร.อานาจ ชัดวิชัย อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศิลปกรรม คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำการศึกษารวบรวมรูปแบบของลายคำในล้านนา ได้อธิบายถึงการวิวัฒนาการของงานลายคำนับตั้งแต่ยุคแรกเริ่ม จนมาถึงยุคปัจจุบันที่มีความสัมพันธ์ระหว่างลายคำล้านนาในอดีตและปัจจุบันมีความหลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมและสังคมในแต่ละยุค แต่ก็ยังคงมีความสำคัญและความหมายที่เชื่อมโยงกันในวัฒนธรรมล้านนา และเป็นที่น่าสนใจคือการประยุกต์ใหม่ของงานศิลปะจิตรกรรมฝาผนังด้านลายคำล้านนานั้น ไม่เพียงแต่ทำให้งานศิลปะมีความสวยงามและน่าสนใจ แต่ยังช่วยเสริมสร้างความรู้สึกลึกซึ้งและคติความเชื่อให้กับผู้ที่ได้เห็นผลงานศิลปะแขนงนี้ต่อการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าร่วมสมัย ผู้สร้างสรรคมีความคิดสร้างสรรค์ที่น่าทึ่งและไม่เหมือนใครในการนำเสนองานศิลปะแขนงนี้ให้กับสาธารณชนได้ชม จึงเป็นประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง

ผลงานหนังสือดังกล่าว ก็ถือได้ว่าเป็นประโยชน์ทางด้านวิชาการด้านพุทธศิลป์อย่างยิ่งในการที่จะได้รับรู้และเข้าใจในเรื่องราวของศิลปะลายคำล้านนา ที่จะสามารถสร้างความจรรโลงใจให้กับผู้อ่าน ผู้ศึกษาหาความรู้ สามารถนำไปปรับใช้กับตนเองและสังคมในยุควัฒนธรรมปัจจุบัน จะนำไปสู่เมืองสร้างสรรค์ศิลปะล้านนาสืบไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พระสุธีวรบัณฑิต

รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

ลายคำล้านนา มองศาสตร์ แลศิลป์ สู่การสร้างสรรค์

คำนำผู้เขียน

หนังสือลายคำล้านนา มอศาตร์ แลศิลป์ สู่อการสร้างสรรค์เล่มนี้ แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๖ บท เป็นการปรับปรุงเนื้อหา คั่นคว่ำ รวบรวมเกี่ยวกับลายคำล้านนา และวิธีการนำเสนอขึ้นใหม่ที่เป็นยุคปัจจุบัน เพื่อให้สามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น และมุ่งเน้นให้ผู้สนใจในงานศิลปะล้านนาได้เรียนรู้และเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับงานศิลปะลายคำล้านนา อาทิเช่น ประวัติงานลายคำล้านนา เทคนิคการสร้างงานลายคำล้านนา แหล่งที่ปรากฏงานศิลปกรรมลายคำล้านนา ลักษณะความสัมพันธ์ลายคำในอดีต กับลายคำยุคปัจจุบัน การสร้างสรรค์ศิลปะลายคำประยุกต์ การสร้างสรรคงานลายคำล้านนาที่บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ ลายคำกับวิวัฒนาการเทคนิคในปัจจุบัน ผู้เขียนจึงได้รวบรวมเนื้อหาจากหนังสือ ตำรา งานวิจัย รวมถึงบทความของนักวิชาการหลายท่าน และจากประสบการณ์การค้นคว้าและการทำงานด้านเอกสารทางผลงานศิลปกรรมล้านนาของผู้เขียนที่ได้ใช้เวลาศึกษาค้นคว้าเรียบเรียงเอกสาร เพื่อประกอบมาเป็นหนังสือเล่มนี้ และได้แก้ไขปรับปรุงเพื่อความเหมาะสมกับเวลา และเนื้อหาของงานศิลปะลายคำล้านนาในยุคปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา

ในการเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาอาจารย์ให้มีผลงานทางวิชาการ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ จึงถือโอกาสนี้ขอขอบคุณท่านพระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์, ผศ.ดร. รองอธิการบดีวิทยาเขตเชียงใหม่ รศ.ดร. อภิรมย์ สีดาคำ ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป และขอบคุณท่าน ผศ.ปฏิเวธ เสาว์คง ประธานหลักสูตรสาขาวิชาพุทธศิลปกรรม ผศ.วิทยา พลวิฑูรย์ และ ผศ. ฐาปนกรณ์ เครือระยา ผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้ตรวจสอบและช่วยให้หนังสือลายคำล้านนา มอศาตร์ แลศิลป์ สู่อการสร้างสรรค์สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ขอขอบพระคุณเจ้าของเอกสาร ตำรา และงานวิจัยทุกท่าน ที่ผู้เขียนได้นำมาค้นคว้าและอ้างอิง และหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เนื้อหาต่าง ๆ คงอำนวยความสะดวกในการศึกษาหาองค์ความรู้ทางด้านศิลปะล้านนา ที่เกี่ยวข้องได้เป็นอย่างดี

ดร. อำนาจ ชัดวิชัย

อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศิลปกรรม คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

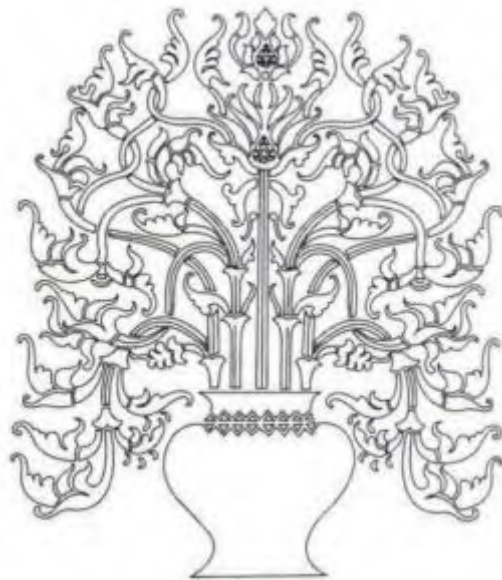
ลายคำล้านนา มอศาตร์ แลศิลป์ สู่อการสร้างสรรค์

สารบัญ

คำนิยม	ก
คำนำผู้เขียน	ง
สารบัญ	จ
บทนำ	ด
 บทที่ ๑ ประวัติงานลายคำล้านนา	 ๔
ความหมายและที่มาลายคำล้านนา	๔
ประวัติลายคำล้านนา	๖
เทคนิคการทำลายคำล้านนา	๘
ลักษณะความสัมพันธ์ลายคำล้านนาในอดีต กับลายคำปัจจุบัน	๙
 บทที่ ๒ งานศิลปกรรมลายคำ กับการพัฒนาการของงานพุทธจิตรกรรมล้านนา	 ๑๙
ลายคำประดับอาคารทางศาสนาล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๕	๑๙
ลวดลาย ลายคำในความหมายของศิลปกรรมล้านนา	๒๗
ลายคำล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของจิตรกรรมไทย	๓๗
อิทธิพลความเชื่อ ความศรัทธาในงานศิลปะล้านนาของศาสตราจารย์เกียรติคุณปรีชา เถาทอง	๗๐
 บทที่ ๓ การสร้างสรรค์ศิลปะลายคำล้านนา	 ๗๔
กระบวนการวิธีการสร้างผลงานลายคำ	๗๔
ประเภทของลวดลายที่นิยมสร้างสรรค์	๘๘
ขั้นตอนการสร้างสรรค์ผลงานลายคำล้านนาบนผ้าใบ	๙๗
 บทที่ ๔ อัตลักษณ์ของลวดลาย ลายคำในวัฒนธรรมล้านนา	 ๑๐๔
การเรียนรู้อัตลักษณ์ของลายคำล้านนา	๑๐๔
ลวดลายกลุ่มลายพรรณพฤกษาในงานลายคำล้านนา	๑๒๘
ลวดลายหม้อดอกพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ๒๕	๑๕๒
ลวดลายกลุ่มลายกระหนกและลายหน้ากระดานในงานลายคำล้านนา	๑๖๔
ลวดลายของลายคำล้านนา แต่ละประเภทในวัฒนธรรมล้านนา	๑๙๓

บทที่ ๕ การสร้างสรรค์ลายคำล้านนาโบราณบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่	๒๐๔
การสร้างสรรค์ลายคำประยุกต์ในงานศิลปะล้านนา	๒๐๔
คุณค่าของลายคำล้านนา	๒๐๕
ขั้นตอนการสร้างสรรค์ลายคำล้านนาโบราณแบบร่วมสมัย ๒ มิติ	๒๐๗
ขั้นตอนการสร้างสรรค์ลายคำล้านนาโบราณแบบร่วมสมัย ๓ มิติ	๒๒๗
บทที่ ๖ ลายคำ กับวิวัฒนาการเทคนิคลายคำล้านนาในปัจจุบัน	๒๖๕
กระบวนการวิธีการและเทคนิคการสร้างสร้งงานลายคำล้านนาร่วมสมัย	๒๖๕
การสร้างสร้งงานลายคำล้านนาด้วยเทคนิคสีน้ำมันลอยน้ำ	๒๖๖
การสร้างสร้งงานลายคำล้านนาด้วยเทคนิคสีน้ำมันลอยน้ำเทคนิคหมึกจีน	๒๖๙
บทส่งท้าย	๒๗๗
บรรณานุกรม	๒๗๘
ประวัติผู้เขียน	๒๘๕

บทนำ

รากฐานความหมายของลายคำ หรือลายรดน้ำ (ภาคกลางเรียกว่า ลายรดน้ำ) สันนิษฐานว่ามีต้นกำเนิดมาจากธรรมชาติเป็นศิลปะธรรมชาติเป็นภาพเขียนลายเส้นที่มีเอกลักษณ์เป็นของไทยอย่างแท้จริง กล่าวคือมีเส้นที่อ่อนหวาน ชุ่มช้อย และให้ความรู้สึกแบบอุดมคติแฝงอยู่ในภาพทั้งภาพเป็นภาพที่ประดิษฐ์ออกมาจากแนวธรรมชาติ เช่น ดอกบัวใบไม้ ใบไม้ ดอกไม้ ใบเทศ ดอกพุดตาน เป็นต้น เปลวไฟ รวงข้าว ตาอ้อย ฟันปลา รังผึ้ง รวงผึ้ง กาบไผ่ ปลาไหล เถาวัลย์ เป็นต้น ที่มาของลายคำส่วนใหญ่ได้รับความบันดาลใจจากธรรมชาติดังกล่าวแล้วนั้นหมายถึงธรรมชาติเป็นมูลเหตุจูงใจในการเขียนลวดลายไทย

ลายคำนั้นได้มีวิวัฒนาการและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยนับเริ่มต้นได้ตั้งแต่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ คำว่า “ลายคำ” ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือ ลวดลายที่ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว^๑ มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือดำ “ลายคำ” งานศิลปกรรมลายคำเหล่านี้จะประดับอยู่ในพื้นที่สำคัญต่าง ๆ ของวิหาร เช่น ในบริเวณตัวไม้ โครงสร้างเครื่องบนของวิหารหรือที่เรียกว่า ซ่อม้าตั้งไหม เสาววิหารตลอดจนผนังภายในวิหารและแผงไม้คอสองอย่างเป็นระเบียบสอดคล้องกันอันเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความสุขสงบ นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ^๒

งานศิลปกรรมลายคำล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๔ นั้น จะมีลักษณะเป็นลวดลายปิดทองบนพื้นสีแดงชาดหรือที่เรียกว่างานปิดทองล่องชาด ซึ่งเทคนิคในการทำลายคำแบ่งได้ ๓ วิธีด้วยกัน คือ วิธีปิดทองลายฉลุ วิธีเทคนิคขูดลาย และวิธีผสมปิดทองและขูดลาย ลายคำมักใช้เป็นองค์ประกอบภายในและนอกวิหารล้านนาเนื่องจากลักษณะเด่นของวิหารล้านนาคือ ไม่ทำฝ้าเพดานจะนิยมเปิดให้เห็นโครงไม้และนิยมการประดับตกแต่งด้วยในส่วนโครงสร้างตลอดจนผนังด้วยลายคำ^๓

จากประวัติข้างต้นพบว่า ลายคำ มีวิวัฒนาการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ได้มีต้นกำเนิดมาจากการเลียนแบบธรรมชาติและในคำสอนของพุทธศาสนาโดยเกิดจากการอ้างอิงรูปแบบจากรูปทรงธรรมชาติที่เห็นตลอดจนจากมนโคติจากสัตว์หิมพานต์ต่าง ๆ และคติความเชื่อต่าง ๆ ที่เป็นอุดมคติทั้งนั้น จากประวัติข้างต้นนี้เราสามารถรับรู้ถึงที่มาของลายคำว่า มีรากฐานมาจากเรื่องของจริยธรรม คุณงามความดีที่มาจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา ที่แปรเปลี่ยนเป็นความงามที่ต้องการสร้างแรงศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดในพื้นที่นั่นเอง เพราะผู้ประดิษฐ์ในอดีตนั้นต้องการสร้างบรรยากาศที่คนจะสามารถรับรู้ถึงลวดลายที่เกิดขึ้นนั้น ซึ่งเป็นการจำลองถึงสถานที่พระพุทธรูปเจ้าทรงปฏิบัติธรรมตรัสรู้และปรินิพพาน จึงเป็นสาเหตุที่ลายคำจะเกิดจากลวดลายธรรมชาติสัตว์ต่าง ๆ จากคำสอนและหลักธรรมทางพุทธศาสนา ถ้าเราลองวิเคราะห์ในเบื้องต้นจะพบว่า การเกิดของลายคำเองมีรากฐานมาจากแรงศรัทธาในพุทธศาสนาจนเกิดแรงบันดาลใจสร้างสรรค์เป็นลวดลาย ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่

^๑ สุรพล ดำริห์กุล, ลายคำล้านนา, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

แสดงให้เห็นว่า ช่างโบราณได้สร้างลวดลายต่าง ๆ จากความเชื่อ ความศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นมูลฐานที่สำคัญเป็นสิ่งที่ผูกผันจิตใจคนแต่ละยุคสมัย โดยที่ความรู้สึก ความศรัทธาของช่างในอดีตที่มีความเป็นสุนทรียภาพ สื่อถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านการรับรู้เรื่องราวความงามที่เป็นที่สิ่งที่อยู่ภายใต้จิตสำนึก (Subconscious) ของมนุษย์ทุกนามและทุกสมัย โดยธรรมชาติแล้ว เราสามารถรับรู้ได้โดยบันทึกเป็นประสบการณ์การรับรู้ ในส่วนตรงนี้เราต้องการหลักการหรือทฤษฎีที่จะเข้ามาช่วยอธิบาย และช่วยคลี่คลายการรับรู้ที่สามารถอธิบายได้ ถ้าวิเคราะห์จากแหล่งกำเนิดและจุดประสงค์ในสร้างลายคำทำให้สามารถสรุปได้ว่า ลายคำไม่ได้ถูกสร้างมาให้เป็นเพียงลวดลายที่ประดับเท่านั้น แต่ยังมี ความหมายที่ผู้สร้างต้องการสื่อออกมาทางลายคำ ผ่านการรับรู้ของคนอาศัยหลักการรับรู้ ที่สามารถทำให้เรารู้สึกเข้าใจของความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และลายคำ จนเกิดแรงศรัทธาที่เรียกว่า “ศักดิ์สิทธิ์” จนทำให้พื้นที่ตรงนั้นกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง

การแกะลายคำ หรือล้านนาเรียกว่า ศิลปะต้องลายคำ เป็นศิลปหัตถกรรมที่สนองต่อความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนา เป็นวิถีชีวิตชุมชนระดับพื้นบ้านไปจนถึงราชสำนัก โดยการศึกษาอยู่ในวัดถือว่าเป็นผู้ที่จะสามารถศึกษาได้ต้องบวชเรียนก่อน โดยส่วนใหญ่จะสนองต่อความเชื่อต่อพระพุทธศาสนาและการตกแต่งในพิธีต่าง ๆ การทำลวดลายประดับตุงไชย การต้องลายดอกประดับโคมไฟ การถวายนาน (ตาน) ปราสาทเพื่ออุทิศไปให้ผู้วายชนม์ การสร้างปราสาทพระเจ้าหรือเครื่องไทยทาน (ครีวตาน) ปราสาทศพ เป็นลักษณะหัตถกรรมพื้นบ้านมีลักษณะเฉพาะที่ต่างไปจากงานหัตถกรรม และศิลปกรรมชั้นสูงทั้งนี้เพราะกลุ่มชนแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน มีการดำรงสภาพท้องถิ่นอย่างอิสระ ดังนั้นหัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้านจึงมีขอบข่ายและคุณสมบัติเฉพาะตัว และเป็นศิลปะที่คนทั่วไปทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ หรือคนชราก็สามารถเข้าถึงได้โดยง่าย เพราะมีแม่แบบเป็นรูปลวดลายที่จัดสร้างขึ้นไว้แล้ว เพียงนำแม่แบบไปทาบ เสร็จแล้วก็นำสีทองทา เมื่อแกะแม่แบบออกก็จะได้รูปภาพที่สวยงาม การต้องลายคำจึงเป็นศิลปะพื้นบ้านที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ศิลปะชั้นสูงขึ้นไป นอกจากนั้นแล้วก็สามารถพัฒนาเป็นชิ้นงานหัตถกรรมที่สร้างรายได้ เช่น การต้องลายปักนักษัตรที่ผืนผ้าตุงไชย ซึ่งใช้ในงานประเพณีต่าง ๆ ของล้านนา

วิหารล้านนาโดยทั่วไปแล้วจะนิยมการประดับตกแต่งภายในด้วยลวดลายลงรักปิดทอง ซึ่งภาษาถิ่นของล้านนาจะเรียกว่า “ลายคำ” งานศิลปกรรมลายคำเหล่านี้จะประดับ อยู่ในพื้นที่สำคัญต่าง ๆ ของวิหาร เช่น ในบริเวณตัวไม้โครงสร้างเครื่องบนของวิหาร หรือที่เรียกว่า ซ้อม้าตั้งไหม เสาวิหารตลอดจนผนังภายในวิหารและแผงไม้คอสอ อย่างเป็นระเบียบสอดคล้องต้องกัน อันเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความสุขสงบนับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่ง ที่พบอยู่เสมอการศึกษาในครั้งนี้ได้พบว่าทั้งหมดของงานศิลปกรรมลายคำล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๔ นั้น จะมีลักษณะเป็นลวดลายปิดทองบนพื้นสีแดงชาด หรือที่เรียกว่างานปิดทองล่องชาด

คำว่า ลายคำ ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือ ลวดลายที่ประดับตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้ อาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือดำ หากดูแต่ผิวเผินแล้วจะเห็นเป็นเพียงลวดลาย ๒ มิติ ที่ใช้วิธีการประดับลวดลายโดยการฉลุแบบแล้วปิดทองคำเปลว ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมใช้กันโดยทั่วไป แต่แท้จริงแล้วการประดับตกแต่งลายคำของล้านนานั้น มีวิธีการแบบอื่น

ที่ต่อเนื่องจากการฉลุแบบ หรือใช้วิธีการที่แตกต่างไป ซึ่งสามารถที่จะจำแนกวิธีการประดับตกแต่ง ลวดลายคำได้ดังนี้

วิธีการที่ ๑ การฉลุแบบปิดทองคำเปลว เป็นวิธีการที่พบมากที่สุด เนื่องจากเป็นวิธีการประดับตกแต่งที่มีกระบวนการไม่ยุ่งยากซับซ้อนมากนัก โดยวิธีการเจาะฉลุลวดลายแม่แบบกระดาษ ตามต้องการ แล้วนำไปวางทาบทรงส่วนที่ต้องการจะประดับตกแต่งลวดลาย แล้วปิดทองคำเปลวลงไปตามช่องที่ฉลุลวดลายนั้นตามต้องการ

วิธีการที่ ๒ การฉลุแบบปิดทองคำเปลวแล้วตัดเส้น เป็นกระบวนการที่ทำต่อเนื่องจากวิธีแรกแต่ตัดเส้นรอบและเพิ่มรายละเอียดของลวดลาย ทำให้ผลงานมีความละเอียด ประณีต คมชัดมากยิ่งขึ้น

วิธีการที่ ๓ การฉลุแบบปิดทองคำเปลวแล้วจารเส้น เป็นกระบวนการที่ทำต่อเนื่องจากวิธีการแรกเช่นเดียวกัน แต่ใช้วิธีการเติมรายละเอียดของลวดลายที่มีความละเอียดมากกว่าการเขียนตัดเส้น โดยใช้เหล็กแหลมจารลวดลาย (ขุด ขีด) รายละเอียดต่าง ๆ จะสังเกตเห็นร่องรอยของการจารเส้นที่ซ้ำ ๆ กันหลายครั้ง ทำให้เกิดเป็นเส้นแตก ๆ ไม่ตรงเส้นรอยเดิม และมีร่องรอยของเส้นจารนั้นเป็นร่องลึกลงไปในส่วนที่เป็นพื้นของผลงานนั้น

วิธีการที่ ๔ การเขียนลายรดน้ำลงรักปิดทอง เป็นวิธีการประดับตกแต่งที่แตกต่างไปจาก ๓ วิธีการที่กล่าวมา โดยจะต้องอาศัยช่างที่มีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน และต้องใช้เวลาในการทำงาน เพราะต้องอาศัยความชัดเจนของการเขียนเส้นพู่กัน การเตรียมพื้น การเตรียมน้ำยาหารดาล การเตรียมรักเช็ด และการเช็ดรักปิดทอง รดน้ำ ที่มีระเบียบแบบแผนเป็นขั้นตอนที่จะต้องทำตามลำดับก่อนหลัง และยุ่งยากสลับซับซ้อนมากกว่า การประดับตกแต่งลายคำล้านานาจะปรากฏให้เห็นบนบานประตู หน้าต่าง ฝาผนังของโบสถ์ วิหาร หรือตู้พระไตรปิฎก หีบพระธรรม ธรรมาสน์ ประกับคัมภีร์ไบเบิล สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นไม้สัก หรือปอกสมุดย่อย ที่เป็นเนื้อกระดาษย่อยหรือกระดาษสา นอกจากนี้ยังพบบนภาชนะสิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องเงิน มีโครงสร้างจากการสานไม้ไผ่เป็นรูปทรงภาชนะ สิ่งของเครื่องใช้ เช่น เขียนหมาก ขันแก้ว พานดอกไม้รูปเทียน และที่พบเป็นเครื่องใช้ขนาดใหญ่ คือ หลักราชูปช้าง เป็นต้น

ลวดลายที่นำมาประดับตกแต่ง มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ ลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงส่วนกลาง ลายในกลุ่มนี้ ได้แก่ ลวดลายที่เป็นลายกนกต่าง ๆ ส่วนลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เด่นชัดบ่งบอกถึงศิลปกรรมล้านนาโดยแท้ คือ เป็นลักษณะลวดลายกึ่งธรรมชาติ กึ่งประดิษฐ์ ซึ่งเป็นวิธีการของจิตรกรรมไทยแบบประเพณีผสมผสานกับแบบไทยใหญ่หรือพม่า เช่น ลวดลายดอกพุดตาน ดอกกุหลาบ ผสมคละเคล้าตัวภาพสัตว์ แมลง เช่น นก กระรอก ผีเสื้อ และสัตว์น้อยใหญ่ตามพื้นดิน นอกจากนี้ยังมีลวดลายของภาพที่ได้รับอิทธิพลจากจีน เช่น ภาพมังกร และหงส์ เป็นต้น ส่วนภาพทวารบาลมีลักษณะ เป็นภาพทรงเครื่องแบบกษัตริย์พม่าหรือไทยใหญ่ถือ อาวุธ ส่วนลวดลายประดับที่เป็นลายกนกมีลักษณะลวดลายใกล้เคียงกับช่างหลวงทางภาคกลาง

ลายคำล้านนา มองศาสตร์ แดคดีมี ผู้การสร้างสรรค์

บทที่ ๑

ประวัติงานลายคำล้านนา

ความหมายและที่มาลายคำล้านนา

ความหมายของงานลายคำล้านนา งานศิลปกรรมลายคำปรากฏขึ้นในอาณาจักรล้านนา ตั้งแต่ครั้งใดยังไม่มีหลักฐานที่บ่งชี้ได้แน่ชัด แต่จากการศึกษาค้นคว้าของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี มีความเห็นที่กล่าวถึงประวัติงานช่างรักไทยว่า งานช่างรัก (Lacquer work) ของไทยนั้นเดิมมีแหล่งกำเนิดอยู่ในประเทศจีนซึ่งมีหลักฐานเก่าสุดเป็นงานหัตถกรรมโบราณที่มีอายุราว ๗๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ที่มีความนิยมสูงในสมัยราชวงศ์ฮั่น คนจีนรู้จักทำเครื่องรัก (Lacquer ware) อย่างแพร่หลายก่อนชาติอื่น ๆ มากกว่า ๓,๐๐๐ ปีมาแล้วได้พบหลักฐานชิ้นส่วนของเครื่องรักในหลุมฝังศพที่ฝังไว้เมื่อหลายพันปีมาแล้วและยังมีการทำติดต่อมาจนถึงปัจจุบัน^๑

งานลายคำ หรืองานลวดลายปิดทองถือเป็นหนึ่งในเทคนิคที่สำคัญในงานศิลปกรรมของไทย ที่มีการสืบทอดกันมายาวนาน จัดอยู่ในประเภทงานช่างสิบหมู่ ที่มีวิวัฒนาการตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา ช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ซึ่งเป็นช่วงที่งานศิลปะลายรดน้ำและงานลงรักปิดทองเจริญรุ่งเรืองที่สุดและได้รับการยกย่องว่าเป็นฝีมือชั้นบรมครูดังตัวอย่างผลงานเทคนิคลายรดน้ำที่มีชื่อเสียงและถือเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่สำคัญอันบ่งบอกถึงความเจริญของงานช่างในสมัยนั้นคือ ตู้พระธรรม วัดเชิงหวาย ซึ่งถือกันว่ามีงามเป็นเลิศ แสดงถึงอัจฉริยภาพของช่างไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ได้เป็นอย่างดีไม่เพียงเท่านั้นงานลวดลายปิดทองยังปรากฏในงานศิลปกรรมล้านนา ดังหลักฐานในวรรณกรรมล้านนาเรื่อง “โครงมั่งหาราบเชียงใหม่” ที่แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ มีความว่า

“ระเปียงโขง ชิดแหม้	ลายคำ
เป็นนิทานจงจำ	ถ้อย
อักขระแต่งจำนำ	ขอมเลข ลายเอย
เครื่องคร่ำสนสอดสร้อย	ส่วนเสี้ยว บวนบินฯ” ^๒

การพรรณนาถึงงานลายคำในโครงมั่งหาราบเชียงใหม่นั้นถือได้ว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความงดงามในทางศิลปะ และความศรัทธาที่เกิดจากภูมิปัญญางานช่างของล้านนาที่ปรากฏในศาสนสถานทางพุทธศาสนาต่าง ๆ โดยเฉพาะวิหารล้านนา วิหารล้านนาโดยทั่วไปจะมีลักษณะเด่นคือการไม่นิยมทำฝ้าเพดานปิดบังโครงสร้างแต่ต้องการเปิดให้เห็นโครงสร้างไม้ที่ถูกประกอบขึ้นอย่างมีระบบระเบียบ ประณีตและนิยมการประดับตกแต่งในส่วนโครงสร้างตลอดจนผนังภายในวิหาร

^๑ สุรพล ดำริห์กุล, ลายคำล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐.

^๒ สิงฆะ วรรณสัย, โครงเรื่องมั่งหาราบเชียงใหม่, (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๒),

ด้วยลวดลายลงรักปิดทองอย่างวิจิตรสวยงาม ลักษณะรูปแบบการประดับลวดลายนั้นจะมีความสอดคล้องกับโครงสร้างไม้ทั้งหมด การสร้างสรรค์ลวดลายประดับโครงสร้างดังกล่าวนี้ยังเป็นการแก้ไข ปัญหาเชิงช่างที่สามารถลดความแข็งแรงต่างให้กับโครงสร้างสถาปัตยกรรมที่มี เส้นตรง เส้นนอน และลักษณะรูปทรงเลขาคณิตที่ถูกประกอบขึ้น ซึ่งลวดลายสีทองเหล่านั้นจะปรากฏเปล่งประกายอยู่ในความมืดสลัวเป็นความงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความสุขสงบได้อย่างดี นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ ลวดลายลงรักปิดทองประดับอาคารทางศาสนา ดังกล่าวนี้นักล้านนาเรียกว่า “ลายคำ” ดังปรากฏการใช้เรียกชื่อพระวิหารว่า “วิหารลายคำ” ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งภายในมีการประดับตกแต่งลวดลายลงรักปิดทองบนพื้นสีแดงอย่างงดงาม

ลายคำ คือ งานศิลปะลงรักปิดทองเป็นลวดลายต่าง ๆ โดยทางล้านนาจะนิยมลงรักเป็นพื้นสีแดงชาด แตกต่างจากงานลงรักปิดทองของภาคอื่น ๆ ที่นิยมใช้รักดำ วัดทางล้านนานิยมแต่งด้วยลายคำตามส่วนต่าง ๆ ของอาคาร เช่น ผนัง เสา คาน และคอสอง เป็นต้น ทำให้ศาสนสถานดูงดงาม ลังเลื่องด้วยสีทองของลวดลายงานลายคำเป็นการสร้างสรรค์ศิลปะที่มีได้มีเพียงความสวยงามเท่านั้นแต่ยังแสดงออกด้วยทศนคติและค่านิยมของคนในสังคมด้วย ดังนั้น ลวดลายลงรักปิดทองประดับศาสนสถานและศิลปวัตถุของล้านนา ถือเป็นงานจิตรกรรมประเภทหนึ่ง บางครั้งเรียกว่า จิตรกรรมลายคำ หรือลายทอง เป็นเทคนิคการทำลวดลายลงรักปิดทองบนพื้นชาด (สีแดง) หรือ “ปิดทองล่องชาด” ประเภทของลวดลายพื้นฐานที่ปรากฏในกรอบ ลักษณะตัวเดียว ซ้อนทับ หรือวางต่อเนื่อง

ลวดลายที่เป็นอัตลักษณ์ของล้านนา คือ เป็นงานปิดทองลายฉลุบนพื้นชาด โดยการทำให้พื้นหรือโครงของลวดลายก่อน จากนั้นใช้เทคนิคการขีดเส้นด้วยมืออย่างอิสระให้เป็นรายละเอียดของลวดลายหรือภาพลายเส้นบนพื้นที่ปิดทอง ทำให้เกิดเป็นภาพหรือเส้นลวดลายสีเข้มหรือสีแดงชาดบนพื้นสีทอง ทำให้ลายคำของล้านนามีรายละเอียดและเป็นภาพที่มีมิติ เทคนิคการทำลวดลายหรือขีดขีดเส้นนี้จะคล้ายคลึงกับการทำลวดลายบนผิวภาชนะเครื่องเซรามิกของล้านนาที่เรียกว่า “ลายดอก” หรือ “ลายลาย” นอกจากนั้น ลายคำล้านนาไม่ได้เป็นงานศิลปกรรมที่ใช้ประดับอาคารทางศาสนาเท่านั้น พบว่ามีใช้ในงานประดับโบราณศิลปวัตถุและสิ่งของเครื่องใช้ในทางศาสนาที่พบภายในวัดต่าง ๆ ในล้านนา เช่น ลายคำประดับหีบธรรม ตู้พระธรรม ธรรมมาสน์ เป็นต้น

การปิดลายคำในพระวิหาร ลักษณะของวิหารล้านนาโดยทั่วไปแล้วจะมีลักษณะเด่นประการหนึ่ง คือ การไม่นิยมทำฝาเพดาน แต่ขอบที่จะเปิดให้เห็นโครงสร้างไม้ที่ประกอบขึ้นอย่างมีระเบียบ ประณีต และนิยมการประดับตกแต่งในส่วนของโครงสร้าง ตลอดจนผนังภายในพระวิหารด้วยลวดลายลงรักปิดทองอย่างมีระเบียบสอดคล้องกับโครงสร้างทั้งหมด ซึ่งลวดลายสีทองเหล่านั้นจะเปล่งประกายอยู่ในความมืดสลัว เป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ความศรัทธาและความสงบสุขได้อย่างดี นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ ลวดลายลงรักปิดทองประดับอาคารทางศาสนา ดังกล่าวนี้นักล้านนามักจะเรียกว่า “ลายคำ” ดังปรากฏการใช้เรียกชื่อพระวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญของวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เชียงใหม่ ซึ่งภายในมีงาน

ประดับลวดลายลงรักปิดทองอย่างงดงามว่า วิหารลายคำ อย่างไรก็ตามคำว่า “ลายคำ” นี้ได้ถูกใช้มาตั้งแต่สมัยโบราณ

ประวัติลายคำล้านนา

ลายคำนั้นได้มีวิวัฒนาการและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยนับเริ่มต้นได้ตั้งแต่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ คำว่า “ลายคำ” ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือ ลวดลายที่ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว^๓ มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือดำ “ลายคำ” งานศิลปกรรมลายคำเหล่านี้จะประดับอยู่ในพื้นที่สำคัญต่าง ๆ ของวิหาร เช่น ในบริเวณตัวไม้ โครงสร้างเครื่องบนของวิหารหรือที่เรียกว่า ซุ้มม้ายี่ใหม่ เสาวิหารตลอดจนผนังภายในวิหารและแผงไม้คอสองอย่างเป็นระเบียบที่สอดคล้องกันอันเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความสุขสงบ นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ^๔ ในเบื้องต้นการศึกษาและค้นพบลายคำเกิดจากการการทำงานของโครงการศึกษาค้นคว้าวิจัย ลายรดน้ำของกรมศิลปากร ซึ่งมอบหมายให้วิทยาลัยช่างศิลป์เป็นผู้ดำเนินงาน พบว่า ลายรดน้ำ (Lai Rod Nam) เป็นลวดลาย หรือภาพรวมไปถึงภาพประกอบลวดลายต่าง ๆ ที่ปิดด้วยทองคำเปลวบนพื้นรัก โดยขั้นตอนการทำสุดท้ายคือการเอาน้ำรด ให้ปรากฏเป็นลวดลาย จึงกล่าวได้ว่า “ลายรดน้ำ” คือ ลายทองที่ล้างด้วยน้ำงานเขียนลายรดน้ำส่วนใหญ่จะเขียนประดับตามสถานที่ต่างๆ เช่น ประตู หน้าตา ฝาผนัง รวมถึงเครื่องไม้ใช้สอยต่าง ๆ ด้วย สันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จากหลักฐานในจดหมายเหตุกรุงสยามและกรุงจีน ลายรดน้ำและลายคำจึงมีความคล้ายคลึงกันมาก แต่แตกต่างกันที่วิธีการทำและลวดลายที่บ่งบอกถึงศิลปะของแต่ละวัฒนธรรมนั่นเอง

งานศิลปกรรมลายคำล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๔ นั้น จะมีลักษณะเป็นลวดลายปิดทองบนพื้นสีแดงชาด หรือที่เรียกว่า งานปิดทองร่องชาด ซึ่งเทคนิคในการทำลายคำแบ่งได้ ๓ วิธีด้วยกันคือ วิธีที่หนึ่ง เป็นเทคนิคปิดทองลายฉลุ ซึ่งเป็นลักษณะการทำลวดลายปิดทองแบบใช้แม่พิมพ์ลายฉลุ (Stencil) จะเป็นงานลายคำส่วนใหญ่ที่ทำได้ง่ายและมีรูปแบบซ้ำ ๆ กัน วิธีที่สองเป็นเทคนิคลายขุด เป็นวิธีการทำลวดลายโดยใช้การขุดขีดเส้นลงบนพื้นที่ที่ปิดทองไว้แล้ว ซึ่งจะมีลักษณะคล้ายคลึงกับการทำลวดลายบนปิดภาชนะเครื่องเงินของเชียงใหม่ พบว่านิยมประดับอยู่บริเวณเสาหลวงของวิหารในกลุ่มที่มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ วิธีที่สามเป็นเทคนิคผสมระหว่างเทคนิคลายขุดกับปิดทองลายฉลุ ซึ่งจะเป็นลวดลายปิดทองที่มีการขุดเส้นหรือแต่งเติมเส้นให้มีรายละเอียดมากขึ้น เป็นวิธีการทำลวดลายลงรักปิดทองของชาวล้านนาที่ทำให้ลวดลายเกิดมิติและมีรายละเอียดของลวดลายงดงามมากขึ้นนับเป็นลักษณะเด่นของงานลายคำล้านนาที่นิยมมากและพบมีอยู่ในแทบทุกช่วงเวลา

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

ลวดลายที่สำคัญอาจแบ่งกลุ่มออกได้ ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

กลุ่มแรกเป็นลวดลายที่พัฒนาการสืบทอดมาจากลวดลายล้านนาที่ปรากฏมาแล้วในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

กลุ่มที่สองเป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลมาจากลวดลายในศิลปะจีน แม้ว่าลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีนจะปรากฏอยู่ในงานศิลปกรรมล้านนามาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ แต่ในช่วงเวลานี้ดูเหมือนว่าลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีนจะมีมากขึ้น

กลุ่มที่สามเป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัยและศิลปะอยุธยา อันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ทางด้านพระพุทธศาสนาได้พบว่าลวดลายในงานศิลปกรรมลายคำที่ปรากฏในระยะนี้ส่วนใหญ่ยังคงเป็นรูปแบบที่สืบทอดมาจากลวดลายที่ปรากฏในช่วงก่อนหน้านี้ แต่จะพัฒนาการของลวดลายที่ซับซ้อนและมีรูปแบบของลวดลายมากยิ่งขึ้นขณะเดียวกันได้มีลวดลายใหม่ ๆ ปรากฏเกิดขึ้น เช่น ลวดลายใบไม้ในศิลปะแบบตะวันตก ซึ่งคาดว่าน่าจะเป็นอิทธิพลที่ผ่านมาจากศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย นอกจากนี้แล้วยังมีลายดอกไม้ทรงพุ่มที่คาดว่าจะได้รับอิทธิพลที่ผ่านมาจากด้านรูปแบบจากศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายอีกด้วย

อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงเวลานี้จะเป็นพัฒนาการสูงสุดของงานศิลปกรรมล้านนาก่อนที่แคว้นล้านนาจะล่มสลาย เป็นที่น่าสังเกตว่าลวดลายในศิลปะแบบพม่าแทบจะไม่ปรากฏมีอิทธิพลอยู่ในงานประดับของล้านนาเลย แม้ว่าพม่าจะปกครองล้านนาอยู่เป็นเวลานาน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งเป็นระยะเวลาของการฟื้นฟูบ้านเมือง

หลังจากที่แคว้นล้านนาได้ล่มสลายล้านนาจะมีฐานะเป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงเทพฯ ในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษลวดลายส่วนหนึ่งในงานประดับของล้านนายังคงมีรูปแบบและพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจากลวดลายของล้านนาในช่วงก่อนหน้านี้ ต่อมาในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อิทธิพลทางการเมืองและการติดต่อเกี่ยวข้องกับกรุงเทพฯ มากขึ้น ลวดลายในงานศิลปกรรมลายคำที่ปรากฏได้มีลวดลายในศิลปะรัตนโกสินทร์ รวมทั้งลวดลายในศิลปะจีนที่ผ่านเข้ามาทางศิลปะรัตนโกสินทร์ เข้ามาปะปน ผสมผสานกับลวดลายล้านนา ดูเหมือนว่าอิทธิพลของศิลปะรัตนโกสินทร์ เข้ามาปะปนผสมผสานกับลวดลายล้านนาดูเหมือนว่าอิทธิพลของศิลปะรัตนโกสินทร์จะมีบทบาทอย่างสำคัญต่องานศิลปกรรม ล้านนานับตั้งแต่ช่วงเวลานี้เป็นต้นไป ซึ่งลักษณะเด่นของวิหารล้านนา คือ ไม่ทำฝ้าเพดานจะนิยมเปิดให้เห็นโครงไม้และนิยมการประดับตกแต่งในส่วนโครงสร้างตลอดจนผนังด้วยลายคำ^๕ ลวดลายที่นำมาประดับตกแต่งมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงส่วนกลาง ลายในกลุ่มนี้ ได้แก่ ลวดลายที่เป็นลายกนกต่าง ๆ ส่วนลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เด่นชัดบ่งบอกถึงศิลปกรรมล้านนาโดยแท้ คือเป็นลักษณะลวดลายกึ่งธรรมชาติ กึ่งประดิษฐ์ ซึ่งเป็นวิธีการของจิตรกรรมไทยแบบประเพณีผสมผสานกับแบบไทยใหญ่หรือพม่า เช่น ลวดลายดอกพุดตาน ดอกกุหลาบ ผสมคละเคล้าตัวภาพสัตว์ แมลง เช่น นก กระรอก ผีเสื้อ และสัตว์น้อยใหญ่ตามพื้นดิน นอกจากนี้ยังมีลวดลายของภาพที่ได้รับอิทธิพลจากจีน เช่น ภาพมังกร และหงส์ เป็นต้น ส่วนภาพที่น่าสนใจ คือภาพทวารบาลที่มีลักษณะเป็นภาพทรงเครื่องแบบกษัตริย์พม่า หรือไทยใหญ่ถือ

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

อาวุธ ส่วนลวดลายประดับที่เป็นลักษณะลายกนกจะมีลักษณะลวดลายใกล้เคียงกับช่วงหลวงทางภาคกลาง

จากประวัติข้างต้นพบว่า ลายคำ มีวิวัฒนาการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันได้มีต้นกำเนิดมาจากการเลียนแบบธรรมชาติและในคำสอนของพุทธศาสนาโดยเกิดจากการอ้างอิงรูปแบบจากรูปทรงธรรมชาติที่เห็นตลอดจนจากมนต์จากสัตว์หิมพานต์ต่าง ๆ และคติความเชื่อต่าง ๆ ที่เป็นอุดมคติทั้งนั้น จากประวัติข้างต้นนี้ทำให้รู้ถึงที่มาของลายคำว่ามีรากฐานมาจากเรื่องของจริยธรรม คุณงามความดีที่มาจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา ดังนั้นลายคำจึงมีหน้าที่ปรากฏตัวต่อผู้ที่เข้าภายในพื้นที่ผ่านกระบวนการการรับรู้จากตำแหน่งที่ตนเองยืนสู่การเป็นประสบการณ์ที่มีการตีความสร้างความหมายจนเกิดเป็นความรู้สึกที่งดงาม ทำให้ระลึกถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนา

เทคนิคการทำลายคำล้านนา

ลักษณะลวดลายลงรักปิดทองหรือลายคำที่พบโดยทั่วไปในล้านนานั้นมักจะนิยมทำลวดลายปิดทองบนพื้นสีดำจากยางรักและพื้นสีแดงจากชาด ซึ่งในภาคกลางจะเรียกเทคนิคนี้ว่า “ปิดทองล่องชาด” และพบว่าเทคนิคหลักในการสร้างสรรค์ลวดลายประดับโดยวิธีการลงรักปิดทองในอดีตนี้มีอยู่ ๔ วิธีการ คือ

๑. เทคนิคแม่พิมพ์ลายฉลุ (stencil) วิธีแรก เป็นลวดลายที่ทำด้วยเทคนิคปิดทองลงบนพื้นรักตามร่องฉลุของลวดลายบนกระดาษหรือแม่พิมพ์ลายฉลุ (stencil) ซึ่งจะคล้ายคลึงกับเทคนิคปิดทองของงานช่างไทยในภาคกลางที่เรียกว่า “ปิดทองล่องชาด” ซึ่งเป็นเทคนิคที่สามารถทำได้รวดเร็วเหมาะสำหรับการสร้างลวดลายที่ต่อเนื่องกันหรือลายซ้ำ ๆ กันหลายครั้งบนพื้นที่ขนาดกว้าง เทคนิคงานปิดทองลายฉลุ เป็นลวดลายที่ทำด้วยเทคนิคปิดทองลงบนพื้นรักตามร่องฉลุของลวดลายบนกระดาษหรือแม่พิมพ์ลายฉลุ (Stencil) ซึ่งจะคล้ายคลึงกับเทคนิคปิดทองของงานช่างไทยในภาคกลางที่เรียกว่า “ปิดทองลายฉลุ” ดังนั้น ในที่นี้จะเรียกงานลายคำในเทคนิคนี้ว่างานปิดทองลายฉลุด้วย วิธีการนี้เป็นเทคนิคที่ง่ายและรวดเร็วมักนิยมใช้ทำลวดลายที่ซ้ำ ๆ กัน

๒. เทคนิคขูดลาย วิธีที่สอง เป็นเทคนิคขูดลาย เป็นการสร้างลวดลายโดยการขูดขีดลงบนพื้นที่ปิดทองไว้แล้ว เทคนิคนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับการทำลวดลายบนพื้นผิวภาชนะเครื่องรักหรือเครื่องเงินของเชียงใหม่ด้วยวิธีการขูดลายที่เรียกว่า “ฮายลาย” หรือ “ฮายดอก” ซึ่งเส้นที่เกิดจากการขูดเอาผิวทองด้านบนออกจะเกิดเป็นเส้นลวดลายสีเข้มหรือสีแดงชาดบนพื้นทอง ลวดลายที่ปรากฏจึงมีลักษณะเหมือนกับการเขียนภาพลายเส้น (drawing) บนพื้นสีทอง ลักษณะลายเส้นที่อิสระและมีรายละเอียด มากกว่าเทคนิคปิดทองลายฉลุ งานเทคนิคขูดนี้พบว่าเป็นเทคนิครุ่นเก่าแก่ที่นิยมประดับอยู่บริเวณเสาหลวงวิหาร โดยเฉพาะตำแหน่งเชิงเสาที่มีอายุระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ที่วิหารพระพุทธ วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง และวิหารวัดเวียง อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง เทคนิคขูดลาย เป็นวิธีการทำลวดลายโดยใช้การขูดขีดเส้นลงบนพื้นที่ที่ปิดทองไว้แล้ว เทคนิคแบบนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับการทำลวดลายบนพื้นผิวภาชนะเครื่องรักหรือเครื่องเงินของเชียงใหม่ด้วยวิธีขูดลายหรือที่เรียกว่า “ฮายดอก” หรือ “ฮายลาย”

๓. เทคนิคผสมระหว่างปิดทองล่องชาดและเทคนิคชุดลาย วิธีที่สาม เป็นเทคนิคผสมระหว่างเทคนิคปิดทองล่องชาดและเทคนิคชุดลาย เป็นการสร้างรูปทรงหลักโดยใช้วิธีการสร้างแม่พิมพ์ฉลุลาย จากนั้นปิดทองตามช่องโครงสร้างแล้วเพิ่มส่วนละเอียดโดยการชุดเส้นฮายลาย ฮายดอกเพิ่มขึ้นเป็นขั้นตอนของการแต่งแต้มเส้น เพื่อสร้างรายละเอียดให้เกิดความสวยงาม มักพบมากในภาพบุคคล เทวตา และรูปสัตว์ ตลอดจนลายกนกและลายดอกไม้ใบไม้อีกด้วย เทคนิคดังกล่าวนี้จะเป็นลักษณะเด่นและเอกลักษณ์เฉพาะของงานลายคำล้านนาเป็นเทคนิคที่นิยมมากที่สุดและปรากฏอยู่โดยทั่วไปในงานประดับตกแต่งโครงสร้างวิหารล้านนารวมถึงเครื่องสักการะเครื่องประกอบพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ เทคนิคผสม เป็นเทคนิคผสมผสานระหว่างเทคนิคลายชุดกับปิดทองลายฉลุ ซึ่งจะเป็นลวดลายการปิดทองที่มีการชุดเส้นหรือแต่งเติมเส้นให้มีรายละเอียดมากขึ้น มักพบในภาพบุคคล เทวตา และสัตว์ตลอดจนในลายกนกและดอกไม้ใบไม้อีกด้วย^๖

๔. เทคนิคลายรดน้ำ วิธีการที่สี่ เป็นเทคนิคลายรดน้ำ หรือลายค่าน้ำรด^๗ เทคนิควิธีการนี้ได้รับอิทธิพลจากงานประดับตกแต่งลายทองทางภาคกลาง ลายรดน้ำเข้ามาสู่ในล้านนาในระยะหลังประมาณต้นรัตนโกสินทร์ โดยใช้วิธีการเขียนด้วย “หรดาล” บนพื้นรักจากนั้นจึงเช็ดรักบาง ๆ ปิดด้วยแผ่นทองคำเปลว หลังจากนั้นใช้น้ำรดบนพื้นที่เขียนหรดาลและปิดทองไว้หรดาลเมื่อโดนน้ำจะหลุดลอกออกมา ส่วนที่เป็นลวดลายทองก็จะติดอยู่บนพื้นทำให้ลวดลายหรือรูปภาพหลังจากการรดน้ำนั้นปรากฏเป็นสีทองบนพื้นสีดำหรือสีแดงชาด เป็นกรรมวิธีที่มีความแตกต่างจาก ๓ วิธีการที่กล่าวมาข้างต้น โดยเทคนิคนี้ต้องอาศัยความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการทำโดยมีขั้นตอนในการเตรียมพื้นรัก น้ำยาหรดาล การเช็ดรักและการปิดทองทองคำเปลวที่ต้องอาศัยความชำนาญสูง ในล้านนามักปรากฏรูปแบบวิธีการนี้ในงานที่มีความละเอียดสูง เช่น บานประตูและหน้าต่างวิหาร ตูพระธรรมที่ชาวล้านนา เรียกว่า “หิดธัมม์” เครื่องสักการะต่าง ๆ รวมไปถึงงานประณีตศิลป์ เป็นต้น^๘

ลักษณะความสัมพันธ์ลายคำล้านนาในอดีต กับลายคำปัจจุบัน

ลายคำล้านนาในอดีตและปัจจุบันมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ ดังนี้

๑. **ความสืบทอด** ลายคำล้านนาในปัจจุบันมักถูกสืบทอดมาจากลายคำล้านนาในอดีตอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีการเรียกร้องถึงความเชื่อและวัฒนธรรมของคนไทยในอดีต และยังเป็นการสืบทอดความรู้เกี่ยวกับการใช้ลายคำในสถาปัตยกรรมและศิลปะไทย

^๖ วราภรณ์ เล้ารัตนานุรักษ์, “การจัดการองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อการรื้อฟื้นภูมิปัญญา สู่วิถีชีวิตสังคมในยุคใหม่”, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.), ๒๕๖๑), หน้า ๔๓-๔๔.

^๗ ลิปิกร มาแก้ว, ลายคำ น้ำแต้ม, (เชียงใหม่: โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา, ๒๕๕๘), หน้า ๑๔.

^๘ วิทยา พลวิฑูรย์, “ลายคำล้านนาความงามที่ยังมีลมหายใจ”, รมพยอม วารสารสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, (ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๑ – มีนาคม ๒๕๖๒): หน้า ๕-๗.

๒. การปรับปรุงและการพัฒนา ในปัจจุบันมีการปรับปรุงและการพัฒนาลายคำล้านนาให้เข้ากับสภาพการณ์และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการสร้างลายคำใหม่ ซึ่งทำให้ลายคำล้านนาในปัจจุบันมีลักษณะที่ทันสมัยและสามารถปรับใช้กับสภาพการณ์ปัจจุบันได้

๓. การสะท้อนสังคมและวัฒนธรรม ลายคำล้านนาในอดีตและปัจจุบันมักสะท้อนสถานะและวัฒนธรรมของสังคมในแต่ละยุค และยังเป็นการสื่อสารของความเชื่อ ความหมาย และความเชื่อมโยงกันระหว่างคนในสังคมไทย

๔. การใช้ในศิลปะและการออกแบบ ลายคำล้านนาในอดีตและปัจจุบันมักถูกนำมาใช้ในศิลปะและออกแบบต่าง ๆ เช่น การใช้ในการสร้างสถาปัตยกรรม การประดับตกแต่ง หรือการใช้ในงานศิลปะสื่อสาร

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างลายคำล้านนาในอดีตและปัจจุบันมีความหลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมและสังคมในแต่ละยุค แต่ก็ยังคงมีความสำคัญและความหมายที่เชื่อมโยงกันอย่างแน่นนอนในวัฒนธรรมไทย^๙

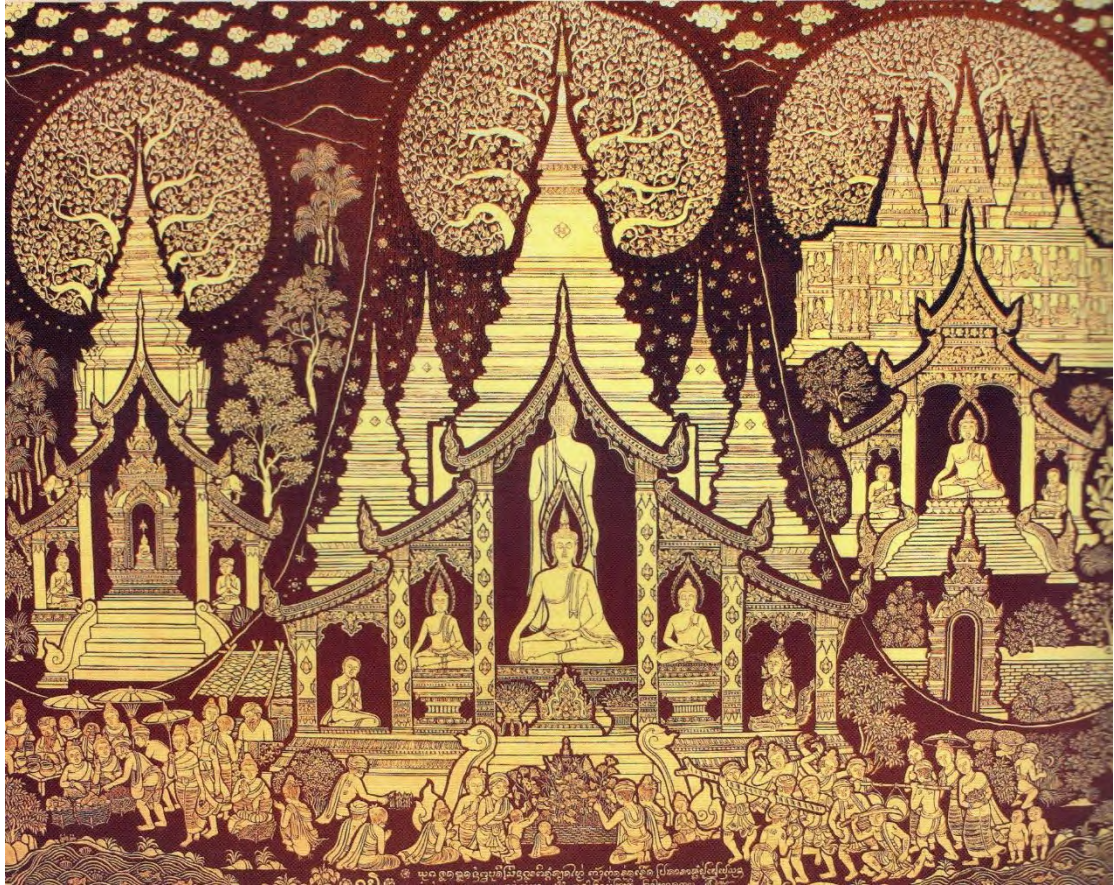
^๙ น. ณ ปากน้ำ, วิวัฒนาการลายไทย, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๒๔), หน้า ๔๙.

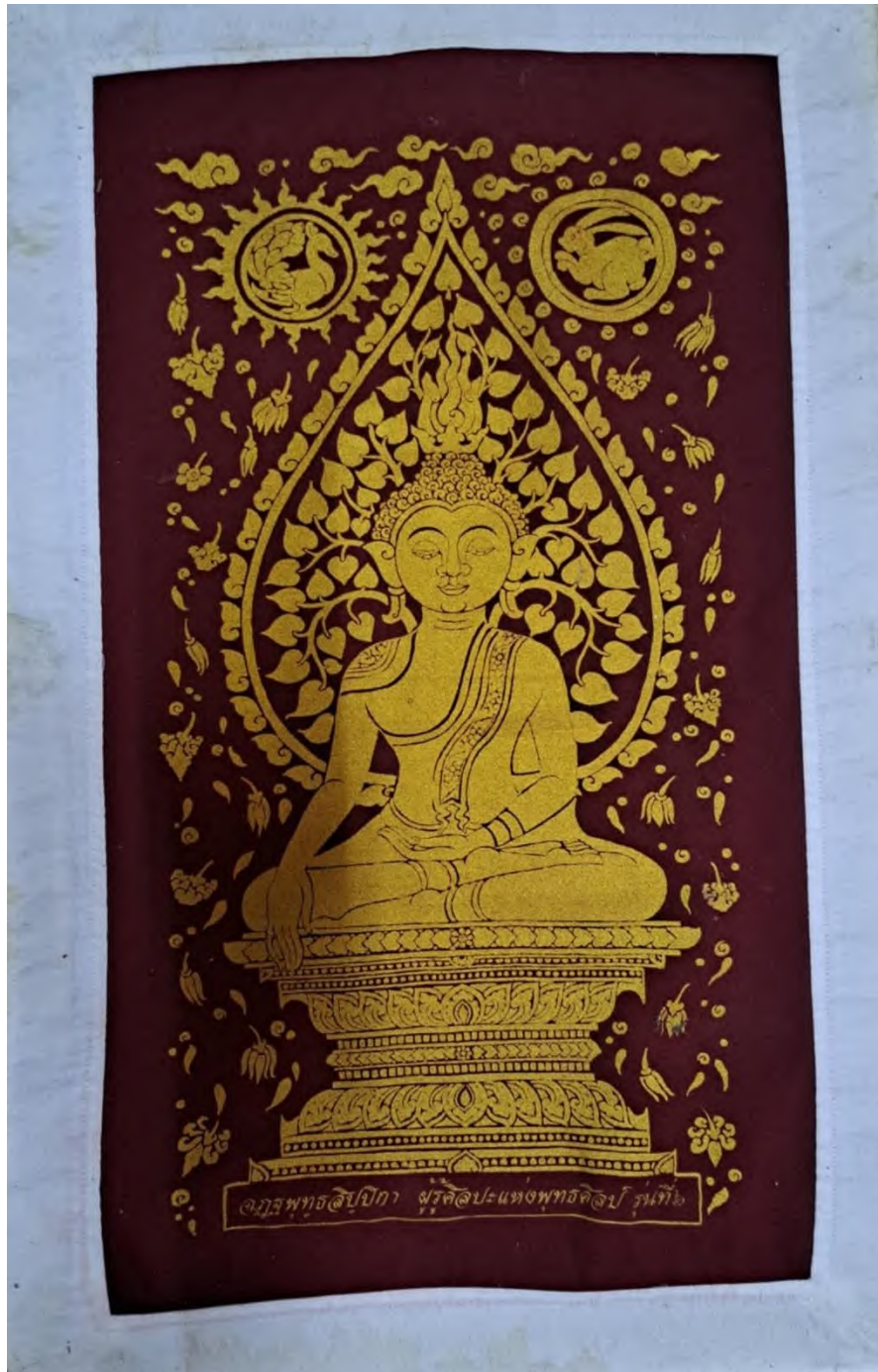
ภาพที่ ๑ ลายคำหม้อดอก ปุณณฏฐะ วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
และวัดเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา: ดร.อำนาจ ชัดวิชัย

ภาพที่ ๒ ลายคำ ในเนื้อเรื่อง ยุคทองของเมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ ประชาชนอยู่เย็นเป็น
สุข การพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสูงสุด
ที่มา: หนังสือลายคำ น้ำแต้ม โดย รศ.ลิปิกร มาแก้ว

ภาพที่ ๓ ลายคำ บนผ้าใบ “ผู้รู้ศิลปะแห่งพุทธศิลป์”
ที่มา: สาขาวิชาพุทธศิลปกรรม มจร เชียงใหม่

ลายคำด้านนา มองศาสตร์ แดศิลป์ ผู้การสร้างสรรค์

ภาพที่ ๔ ลายคำ บนผ้าใบ “พระเจ้าทันใจ เจดีย์วัดเจ็ดยอด”
ที่มา: สาขาวิชาพุทธศิลปกรรม มจร เชียงใหม่

ลายคำด้านนา มองศาสตร์ แดศิลป์ ผู้การสร้างสรรค์

ภาพที่ ๕ ลายคำ บนบานหน้าต่าง “ศิลปะลาว”
ที่มา: ดร.อำนาจ ชัดวิชัย

ภาพที่ ๖ ลายคำ บนเพดานในศาสนสถาน “ศิลปะลาว”
ที่มา: ดร.อำนาจ ชัดวิชัย

ภาพที่ ๗ ลายคำ บนสัตตภัณฑ์
ที่มา: ชีระพงษ์ จาตุมา

ลายคำด้านนา มงคลศาสตร์ แดศิศิลป์ ผู้การสร้างสรรค์

ภาพที่ ๘ ลายคำประดับบนพระวิหารวัดข้าวมุง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา: พระมหาธณัฏฐพงศ์ สุพรหมปัญโญ, ดร.
เจ้าอาวาสวัดข้าวมุง

ลายคำด้านนา มองศาสตร์ แดศิศิลป์ ผู้การสร้างสรรค์

บทที่ ๒

งานศิลปกรรมลายคำ กับการพัฒนาการของงานพุทธจิตรกรรมล้านนา

ลายคำประดับอาคารทางศาสนาล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๕

ลักษณะของวิหารล้านนาโดยทั่วไปจะมีลักษณะเด่นประการหนึ่ง คือ การไม่นิยมทำฝาเพดาน แต่ชอบที่จะเปิดให้เห็นโครงสร้างไม้ที่ประกอบกันขึ้นอย่างมีระเบียบ ประณีต และนิยมการประดับตกแต่งในส่วนโครงสร้าง ตลอดจนผนังภายในพระวิหารด้วยลวดลายลงรักปิดทองอย่างมีระเบียบสอดคล้องกับโครงสร้างทั้งหมด ซึ่งลวดลายสีทองเหล่านั้นจะเปล่งประกายอยู่ในความมืดสลัวเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ขั้มนวล ความศรัทธา และความสุขสงบได้เป็นอย่างดี นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ ลวดลายลงรักปิดทองประดับอาคารทางศาสนาดังกล่าวนี้นักล้านนามักเรียกว่า “ลายคำ” ดังปรากฏการเรียกชื่อพระวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญของวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เชียงใหม่ ซึ่งภายในมีงานประดับลวดลายลงรักปิดทองอย่างงดงามว่า วิหารลายคำ

ดังนั้น คำว่า “ลายคำ” ที่ใช้ในการศึกษารั้ครั้งนี้จึงหมายถึง ลวดลายปิดทอง ที่ใช้ประดับอาคารทางศาสนาของล้านนาที่มีมาตั้งแต่ในสมัยโบราณ ซึ่งลักษณะลวดลายปิดทองหรือลายคำที่พบโดยทั่วไปในล้านนานั้นมักจะนิยมทำลวดลายปิดทองบนพื้นสีแดงชาด ซึ่งในภาคกลางจะเรียกว่า “ปิดทองล่องชาด” และพบว่าเทคนิคในการทำลวดลายลงรักปิดทองหรืองานลายคำจะมีอยู่ ๓ วิธีการ คือ วิธีแรก เป็นลวดลายที่ทำด้วยเทคนิคปิดทองลงบนพื้นรักตามร่องฉลุของลวดลายบนกระดาษหรือแม่พิมพ์ลายฉลุ (Stencil) ซึ่งจะคล้ายคลึงกับเทคนิคปิดทองของช่างไทยในภาคกลางที่เรียกว่า “ปิดทองลายฉลุ” ๒ ดังนั้น ในที่นี้จะเรียกว่างานลายคำในทางเทคนิคนี้ว่างานปิดทองลายฉลุด้วย วิธีการนี้เป็นเทคนิคที่ง่ายและทำได้รวดเร็ว มักนิยมใช้ทำลวดลายที่ซ้ำๆ กัน วิธีที่สอง เป็นเทคนิคลายชุด เป็นวิธีการทำลวดลายโดยใช้การชุดขีดเส้นลงบนพื้นที่ที่ปิดทองไว้

จากที่ผ่านมาถึงแม้ว่าจะมีการวิจัยและศึกษาเรื่องลายคำมามากแล้วก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นงานวิจัย เรื่องงานศิลปกรรมลายคำประดับอาคารทางศาสนาล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๕^๑, วิหารลายคำวัดพระสิงห์ : สถาปัตยกรรมและจิตรกรรมฝาผนัง^๒, จิตรกรรมฝาผนังล้านนา^๓,

^๑ สุรพล ดำริห์กุล, “งานศิลปกรรมลายคำประดับอาคารทางศาสนาล้านนา ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๕”, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: โครงการทุนอุดหนุนการวิจัยประเภททั่วไป สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ๒๕๓๙), หน้า ๑๕

^๒ ชัยยศ อิชฎีวรพันธุ์ และภาณุพงษ์ เลาหสม, วิหารลายคำวัดพระสิงห์ : สถาปัตยกรรมและจิตรกรรมฝาผนัง, (เชียงใหม่ : ตริสวิน, ๒๕๔๓) , หน้า ๓๓.

^๓ ภาณุพงษ์ เลาหสม, จิตรกรรมฝาผนังล้านนา, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๑) , หน้า ๖๒.

วิหารลายคำ : ลักษณะประวัติความเป็นมาและแนวทางการอนุรักษ์^๔ ฯลฯ หนังสือและงานวิจัยทั้งหมดนั้นเป็นการศึกษาลายคำที่มีวิธีเก็บและรวบรวมข้อมูลในเบื้องต้นที่เน้นเรื่องเกี่ยวกับที่มา รูปแบบของลวดลาย ซึ่งยังไม่ได้มีการอธิบายและคลี่คลายความหมายและวัตถุประสงค์ของการใช้ลายคำที่ประดับอยู่ภายในวิหารอย่างชัดเจน ดังนั้นการศึกษาข้อมูลด้านกายภาพและรูปแบบของลายคำที่ปรากฏในวิหารต่างๆ เพื่อใช้คัดเลือกสถานที่ในการเก็บข้อมูล จะใช้ข้อมูลที่ได้จากการทบทวนหนังสือเรื่อง ลายคำล้านนา ส่วนความรู้ด้านความหมาย และหน้าที่ของลายคำที่ไม่ได้รับการเน้นการศึกษาที่ผ่านมา จะอธิบายข้อมูลต่างๆ ในเบื้องต้นผ่านการทบทวนหนังสือเรื่อง ความหมายของส่วนประดับสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาของล้านนา ซึ่งหนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้เน้นการศึกษาเรื่องรูปแบบทางกายภาพ ที่มาของลายคำ และพูดถึงความหมายตามสัญลักษณ์และความหมายเชิงลึกที่สนับสนุนสมมติฐานที่ว่าลายคำไม่ใช่แค่ลวดลายที่ใช้ประดับเท่านั้น แต่มีความหมายที่เน้นไปในการสร้างประสบการณ์และกระตุ้นให้ผู้พบเห็นสามารถรับรู้ และตีความหมายในเชิงการสร้างคุณงามความดีและเคารพสถานที่ได้ จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่าหนังสือที่สามารถช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของ “ความหมาย” กับ “การตีความ” ที่ส่งเสริมคุณงามความดีได้ ๒ เล่ม คือ

๑. ลายคำล้านนา เป็นหนังสือที่ได้รับการพัฒนาจากงานวิจัยของอาจารย์ สุรพล ดำริห์กุล เรื่อง งานศิลปกรรมลายคำประดับอาคารทางศาสนาล้านนา ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๕ จนได้รับรางวัลและถือว่าเป็นงานวิจัยที่ดีที่สุดในการตีแผ่เรื่องลายคำ (ผลงานเล่มนี้เป็นงานวิจัยที่ได้รับรางวัลชมเชยจาก สภาวิจัยแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓) ในรายละเอียดที่จะพูดถึงหนังสือเล่มนี้คือ ที่มาของลายคำ ลักษณะลวดลายความหมายและลักษณะลายกายภาพ และวัดที่ยังคงมีลายคำอยู่ หนังสือเล่มนี้เป็นการต่อยอดจาก งานวิจัยเรื่อง “งานศิลปกรรมลายคำประดับอาคารทางศาสนา ล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๕” เนื้อหาสำคัญของหนังสือเล่มนี้คือ พูดเรื่องเกี่ยวกับคติความหมายในรูปของสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของลายคำ แต่เนื้อหาส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับลายคำในล้านนาทางกายภาพเป็นเกณฑ์ แต่มีการสอดแทรกความหมายของลายคำในเชิงความหมายอยู่เป็นนัยยะ ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำข้อมูลในส่วนนี้มาศึกษา และใช้ได้ในเรื่องนัยยะที่แฝงอยู่ของลวดลายต่างๆ ที่สะท้อนออกมาในรูปของระบบสัญลักษณ์และที่มา ระเบียบกฎข้อกำหนดในการออกแบบและพัฒนาการต่างๆ ในแต่ละยุคที่สื่อถึงหน้าที่และความสำคัญของลายคำ ดังข้อความด้านล่าง

ลายคำ...คุณลักษณะที่ทำหน้าที่เป็นเหมือนตัวเชื่อมของช่องเปิดระหว่างพื้นที่ กับพื้นที่นี้เอง สุดท้ายก็ได้กลายเป็นที่มาในการปรับบทบาทของลายคำให้มีความสำคัญ และมีผลต่อสภาวะจิตใจอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการสร้างสระและแก่นสารให้เกิดเป็นมิติทางความเชื่อซึ่งนอกจากจะอยู่ในรูปของพิธีกรรมต่างๆ ทั้งโดยทางตรงทางอ้อมแล้วส่วนหนึ่งยังปรากฏให้เห็นในรูปของการใช้ระบบสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม ที่แฝงด้วยนัยยะทางคติและความหมายอันลึกซึ้ง ประกอบลายคำเหล่านี้อีกด้วย^๕

^๔ ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, วิหารลายคำ : ลักษณะ ประวัติความเป็นมาและแนวทางการอนุรักษ์, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖) , หน้า ๒๓.

^๕ สุรพล ดำริห์กุล, ลายคำล้านนา, หน้า ๕๓-๖๗

ใจความสำคัญของหนังสือไม่ได้มีการนำเสนอแค่รูปแบบทางกายภาพของลายคำเท่านั้น แต่พูดถึงหน้าที่ของลายคำที่เป็นเหมือนตัวเชื่อมพื้นที่กับคน และกระตุ้นให้เกิดสภาวะการรับรู้ในรูปแบบการใช้สัญลักษณ์ผ่านรูปแบบของลายคำต่างๆ โดยเน้นย้ำว่าถูกสร้างขึ้นเพื่อสะท้อนถึงคติและความหมาย ความเชื่อ เรื่องราวต่างๆ ในเชิงพุทธปรัชญา ภายใต้บทบาทในฐานะเป็นรูปสัญลักษณ์ของเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นถึงหน้าที่เชิงรูปธรรมและนามธรรมที่มีความหมายที่ลึกซึ้ง โดยสามารถนำข้อมูลส่วนนี้ไปใช้ในส่วนที่เป็นเรื่องการให้ความหมาย คติความเชื่อทางพุทธศาสนา และการตีความผ่านการมองเห็นรูปแบบลวดลายของลายคำ ว่ามีการให้ความหมายอย่างไรบ้าง ประเด็นสำคัญคือสามารถตอบคำถามที่ว่า “ทำไมลายคำถึงนำไปลอกเลียนตกแต่งมิได้”

เนื่องจากข้อมูลในหนังสืออธิบายไว้ว่า “ลายคำถูกสร้างขึ้นเพื่อให้บ่งบอกขอบเขตของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และช่วยส่งเสริมให้เกิดความรู้สึกศรัทธาในสถานที่มากยิ่งขึ้น เนื่องจากในอดีตวิหารในอาณาจักรล้านนามักถูกสร้างด้วยไม้ มีเอกลักษณ์เฉพาะคือลวดลายการแกะสลัก ลายคำจึงถูกคิดค้นเพื่อกำหนดให้วิหารไม่สามารถกำหนดขอบเขตความศักดิ์สิทธิ์ผ่านลวดลายต่างๆ”^๖

ในเบื้องต้นเนื้อหาส่วนใหญ่เริ่มอธิบายผ่านรูปแบบทางกายภาพ สู่ความหมาย ของลวดลายตำแหน่งที่ตั้งต่างๆ ตลอดจนความเชื่อในการตั้งตำแหน่งทิศทางของลวดลายว่ามีหมายคามหมายอย่างไร เนื้อหาจะพูดถึงแก่นสารความหมายที่ปรากฏในฐานะเป็นรูปสัญลักษณ์ของลายคำโดยสันนิษฐานว่า ลายคำมีต้นกำเนิดมาจากธรรมชาติเป็นศิลปะธรรมชาติ เป็นภาพเขียนลายเส้นที่มีเอกลักษณ์เป็นของไทยอย่างแท้จริง มีเส้นที่อ่อนหวาน ชุ่มช้อย และให้ความรู้สึกแบบอุดมคติแฝงอยู่ในภาพทั้งภาพเป็นภาพที่ประดิษฐ์ออกมาจากแนวธรรมชาติ เช่น ดอกบัว ใบไม้ (ใบไม้ ดอกไม้ ได้แก่ ใบเทศ ดอกพุดตาน) เปลวไฟ รวงข้าว ตาอ้อย ฟันปลา รังผึ้ง รวงผึ้ง กาบไผ่ ปลาไหล เถาวัลย์ เป็นต้น ที่มาของลายคำส่วนใหญ่ได้รับความบันดาลใจจากธรรมชาติดังกล่าวแล้ว นั้นหมายถึงธรรมชาติเป็นมูลเหตุจูงใจในการเขียนลวดลายไทย

ลายคำนั้นได้มีวิวัฒนาการและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยนับเริ่มต้นได้ตั้งแต่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ คำว่า “ลายคำ” ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือลวดลายที่ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว^๗ มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือดำ “ลายคำ” งานศิลปกรรมลายคำเหล่านี้จะประดับอยู่ในพื้นที่สำคัญต่างๆ ของวิหาร เช่น ในบริเวณตัวไม้ โครงสร้างเครื่องบนของวิหารหรือที่เรียกว่า ซ่อม้าตั้งไหม เสาวิหารตลอดจนผนังภายในวิหารและแผงไม้คอสองอย่างเป็นระเบียบที่สอดคล้องกันอันเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธาและความสุขสงบ นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ^๘ ในเบื้องต้นการศึกษาและค้นพบลายคำเกิดจากการการทำงานของโครงการศึกษาค้นคว้าวิจัย ลายรดน้ำของกรมศิลปากร ซึ่งมอบหมายให้วิทยาลัยช่างศิลป์เป็นผู้ดำเนินงาน พบว่า ลายรดน้ำ (Lai Rod Nam) เป็นลวดลาย หรือภาพรวมไปถึงภาพประกอบลวดลายต่างๆ ที่ปิดด้วยทองคำเปลวบนพื้นรัก โดยขั้นตอนการทำสุดท้ายคือการเอาน้ำรด ให้ปรากฏเป็นลวดลาย จึงกล่าวได้ว่า “ลายรดน้ำ” คือ

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

